

Sportmusea in Nederland: het Eerste Friese Schaatsmuseum in Hindeloopen

DE GRUTSTE KOLLEKSJE FAN DE WRÂLD?

Fons Kemper

Aardewerktegel met kind op prikslee, omstreeks 1725. Bron: www.geheugenvannederland.nl.

In de met Hindelooper schilderkunst en antieke schaatstegeltjes gedecoreerde ruimte tussen het petit-restaurant 'de Friese doorloper' en het schaatsmuseum, is een groepje mensen neergestreken. Al snel wordt duidelijk dat zij hun aanwezigheid op het WK-afstanden in Thialf Heerenveen combineren met een bezoek aan het Eerste Friese Schaatsmuseum in Hindeloopen. Hemelsbreed zo'n 35 km van elkaar verwijderd. Zo wordt in Friesland, onze nationale schaatsprovincie bij uitstek, het heden en verleden van de Nederlandse schaatscultuur verbonden.

Het schaatsen zit ons in het bloed, al vele honderden jaren. Dat blijkt uit talloze archeologische vondsten en oude afbeeldingen die laten zien hoe mensen zich over het bevroren water verplaatsten. Aanvankelijk werd er op het ijs alleen gegleden. Dat gebeurde op 'schenkels': stukken bot uit de achterpoot van een rund of paard die glad gemaakt werden. Er werden in die botten gaten geboord die met banden onder de schoenen bevestigd konden worden. De voorwaartse beweging op deze 'glissen' kwam tot stand door het krachtig afzetten met één (tussen de benen) of twee prikstokken (in iedere hand een). Zo konden in de winter als vaarten en meren met ijs bedekt waren, goederen en producten op een slee achter de 'schaatser' alsnog vervoerd worden. Alleen de effectiviteit van het zich voortduwen op de 'glissen' was niet groot.

Marnix Koolhaas, schaatshistoricus, stelt dat met de uitvinding van het glijijzer gevat in een houten blok, de victorie van het schaatsenrijden in de lage landen is begonnen.¹ De zijwaartse afzet op zo'n enkelvoudig ijzer maakt het mogelijk om, eenmaal de techniek onder de knie, flinke snelheden te ontwikkelen.

In Friesland met zijn vele waterwegen doet de nieuwe schaats snel zijn intrede. Als de vrachtschepen en trekschuiten ingevroren zijn, houdt de schaats de mobiliteit in de samenleving deels in stand. Bezoek aan familie en vrienden blijft ook tot de mogelijkheden behoren, mits de ijswegen sneeuwvrij gehouden worden. Het schaatsen vervult niet alleen een belangrijke sociaal-economische functie, ijsvermaak is een

¹ Koolhaas, Marnix. *Schaatsenrijden. Een cultuurgeschiedenis*. Amsterdam: L.J. Veen, 2010.

ander uitvloeisel van de kunst van het schaatsenrijden. De beroemde schilderijen met winterlandschappen uit de Gouden Eeuw laten zien hoe jong en oud zich in een strenge winter vermaken. Het ijs geldt tot op zekere hoogte ook als een vrijplaats waar standsnormen hun zeggingskracht even verloren: 'Op het ijs is ieder gemeen, die geen meid heeft neemt er een', luidde een spreekwoord uit die tijd. Zo kunnen arm en rijk, adel en burgerij elkaar ontmoeten en zich vermaken op de tijdelijke openbare ruimte die ijs heet.

Vanaf eind achttiende eeuw zijn in Friesland de kortebaanrijderijen heel populair. Daar waren voor werkloze schippers en landarbeiders aardige prijzen te verdienen. De wedstrijden werden gadeslagen door honderden toeschouwers, die de plaatselijke herbergier – vaak de organisator – een goede omzet bezorgden. Talloze afbeeldingen en aankondigingen van deze wedstrijden zijn bewaard gebleven en tonen het belang van deze vroege sportevenementen in Friesland.

De productie van schaatsen is heel lang een lokale of regionale aangelegenheid geweest. Dat heeft er toe geleid dat er honderden soorten en typen vervaardigd zijn, door bijna evenzovele makers. Daarmee is de schaats een interessant en gewild verzamelobject geworden met veel liefhebbers, ook internationaal. In ons land hebben die zich georganiseerd in Verzamelkring de Poolster. Een stichting waar eveneens een zevental, meestal regionaal georiënteerde, schaatsmusea deel van uitmaakt.

In dit artikel over de Nederlandse sportmusea staat het Eerste Friese Schaatsmuseum, gevestigd in Hindeloopen, centraal. Ondanks de malaise in de wereld van de sportmusea weet dit gespecialiseerde museum zich al meer dan dertig jaar staande te houden.² Bijzonder is dat het museum het gehele jaar is opengesteld en dagelijks bezocht kan worden. Op jaarbasis komen er plusminus 20.000 personen kijken naar de in velerlei opzicht unieke collectie. Het museum functioneert zonder subsidie van welke instelling of overheid dan ook. Zoals blijkt, kan

dat alleen door de combinatie van restaurant, Hindelooper kunstatelier en museum. En niet op de laatste plaats door de onvermoeibare inzet van de oprichter en zijn complete gezin.

Van verzamelaar tot conservator

'Je witte it fansels nooit, mar it koe wolris de grutste kolleksje fan de wrâld wêze.'

Aan het woord is Gauke Bootsma (1942), en wie door zijn particuliere museum loopt, is onder de indruk van de collectie die hij in de loop der tijd op dit terrein heeft weten op te bouwen. De van geboorte Hindelooper is zijn leven lang al gefascineerd door het schaatsen. Zelf was hij een verdienstelijk kortebaanrijder, bekleedde de functie van voorzitter van de plaatselijke ijsclub en die van rayonhoofd van de IJswegencentrale – afdeling Hindeloopen. En sinds 1983 is hij dan ook conservator van een eigen schaatsmuseum.

Bootsma is schilder van Hindelooper volkskunst. Al meer dan een halve eeuw beschildert hij in de lokale stijl meubels, sleeën, gebruiksvoorwerpen als dienbladen en ander kleingood. In de beginperiode kwam daar het verzamelen bij van oude wandtegels met schaatsers en wintertaferelen. 'Maar dan krijg je een paar krulschaatsen en ben je verloren.'

Die verzamelwoede leidde in eerste instantie tot een bescheiden zoldermuseum boven het schildersatelier en de winkel. Het werd op 28 april 1983 geopend door Elfstedentochtwinnaar Jeen van den Berg (1954). Die onthulde het uithangbord, dat natuurlijk de vorm van een Friese schaats heeft.

Door tal van overnames en schenkingen moest het museum daarna regelmatig uitbreiden en verhuisde diens gevolg naar de begane grond. Daar is nu zo'n 500 vierkante meter beschikbaar om de vele bijzondere attributen die met het schaatsen in brede zin te maken hebben, uit te stallen. Het museum onderscheidt zich daarmee van andere verzamelingen die vooral de diversiteit in soorten en typen schaatsen laten zien.

De geschiedenis van de Elfstedentochten is een van de pijlers van het museum en ligt ten grondslag aan tal van verwante activiteiten, zoals de reünies van deelnemers en bestuurders van de afgelopen tochten. In 2009 wordt ter

² Zie de twee openingsartikelen in de najaarseditie 2014 (#71) van de *SPORTWERELD* over de zwerftocht van het sporterfgoed en de teloorgang van de Olympic Experience in Amsterdam.

herinnering aan het feit dat 100 jaar geleden de eerste tocht gereden werd, het museum tijdelijk omgebouwd tot tv-studio met zittribunes waarop veel oud-Elfstedentochters te vinden zijn.

De nauwe contacten met de schaatswereld maken dat het museum de beschikking heeft gekregen over veel uniek, soms wel heel persoonlijk, materiaal. De 'vrienden van het schaatsmuseum' waartoe bekende oud-schaatsers en -schaatssters behoren, vormen een belangrijk netwerk voor het museum.

Elfstedentocht: sterke verhalen en sterk water

Het omvangrijkste deel van het museum is gewijd, hoe kan het anders op Friese bodem, aan de Elfstedentocht. Gauke Bootsma beklemtoont dat nog niet alles daarover geëxposeerd is. In zijn 'schatkamer' op zolder liggen nog de nodige attributen en stapels documentatie. Voor dit laatste weet men hem makkelijk te vinden. Historici en journalisten zijn regelmatig te gast om bij te praten. Recent kwam zelfs een verzoek uit Japan om gegevens over de Elfstedentocht te leveren. De collectie groeit nog steeds en met nieuwe items wordt de historie van de Elfstedentocht verder ingekleurd.

Aan elk van de vijftien tot nu toe verreden tochten is een aparte vitrine gewijd. Van iedere winnaar zijn er speciale objecten te zien, variërend van medailles tot kledingstukken en van stempelkaarten tot correspondentie en veel schaatsen natuurlijk.

Minne Hoekstra, de allereerste winnaar in 1909, schreef niet alleen de schaatswedstrijd op zijn naam, maar kreeg later ook nog de prijs voor het beste verslag over de gereden tocht. Hij volbracht de tocht op een paar schaatsen van het merk Hoekstra uit Warga, de schaatsenmakerij van zijn vader.

Ook bij de 'bedenker' van de Elfstedentocht als wedstrijd, Pim Mulier, wordt in de expositie stilgestaan. Hij kon er in 1909 zelf niet bij zijn, maar reed in 1917 op bijna 52-jarige leeftijd als toerrijder een keer de Elfstedentocht.

De Elfstedenvitrines zijn gevuld met sterke verhalen en foto's van stoere rijders; de heroïek druipt er vaak van af. Karst Leemburg, de win-

naar op 12 februari 1929, laat zich na het volbrengen van de tocht afbeelden met krans, medaille en schaatsen. In zijn ene hand houdt hij een zilveren beker geschonken door Pim Mulier en in zijn andere hand een forse sigaar. Bijzonder zijn ook de later door hem vertelde belevenissen. 'Nadat ik even gerust had in mijn ledikant, kwam ik tot de ontdekking dat de grote teen van mijn linkervoet van de kou had geleden. Ik dompelde hem in een flinke bak ijskoud water. Later bleek dat ik dit goed gedaan had, want hij was werkelijk bevroren.'

Helaas voor Leemburg was de toegepaste zelfzorg niet afdoende. Zijn teen moest alsnog geamputeerd worden. Jarenlang stond die in een flesje met sterk water naast zijn prijzen op de schoorsteenmantel. Het afvriezen van ledematen overkwam meer Elfstedentochters, vertelt Bootsma. In de barre tocht van 1963 arriveerde Tinus Udding bij een temperatuur van -18 graden Celsius als 31ste. Ook zijn grote teen was bevroren en moest onder het mes. Het resultaat van die ingreep is te zien in de vitrine over de meest beruchte tocht uit de Elfstedengeschiedenis, die door Reinier Paping werd gewonnen en hem de status van een nationale sportheld verleende.

Van iedere winnaar wordt wel iets bijzonders getoond. Het schaatspak met nummer 13 waarin Evert van Benthem in 1985 en 1986 de tocht won, is met enkele andere attributen door hem aan het museum geschonken, voordat hij naar Canada emigreerde.

Holland

Het sterke accent op de Friese schaatstraditie in het museum mag niet verhullen dat er elders in het land ook flink geschaatst werd. In het westen waren bijvoorbeeld de zogeheten 'pijpen-tochten', met Gouda als keerpunt, heel populair. Daar werd door de deelnemers een Goudse pijp aangeschaft die op revers of de muts bevestigd werd. Zonder te breken moest die pijp als bewijs voor getoonde schaatskwaliteiten mee terug genomen worden naar de startplaats. Ook dit stukje Hollandse schaatscultuur is terug te vinden in Hindeloopen.

In het oog springt verder een grote vitrine van

de Amsterdamsche IJclub (AIJC). De vitrine en de inhoud zijn een donatie van de desbetreffende vereniging die op zoek was naar een plek om hun rijke schaatsverleden onder te brengen.

De AIJC is op 21 december 1864 opgericht en kan beschouwd worden als één van de oudste ijsclubs van Nederland. In de beginjaren beschikte de club nog niet over een vaste baan, maar werden er op verschillende locaties in de stad schaatswedstrijden georganiseerd: aan de Amstel bij 't Kalfje, bij het Oude Tolhuisgat aan het IJ, op de Herengracht en in het Vondelpark (destijds: Vondelspark).

Later kon de ijsclub, zoals op de vergunning van B&W staat, gebruik maken 'van de wateroppervlakten tusschen de Paulus Potterstraat en de Hobbemakade', het Museumterrein (nu: Museumplein) waar Jaap Eden in januari 1893 de eerste officiële wereldkampioen werd. In een volgende fase verhuisde de AIJC naar een terrein achter het Olympisch Stadion; de toegangsweg naar hun baan kreeg de toepasselijke naam Ijsbaanpad. In de vitrine zijn onder meer de oprichtingstatuten van de AIJC, veel historisch materiaal in de vorm van voorwerpen en diverse akten te zien.

Schaatsenmakers

In enkele levensechte opstellingen (diorama's) wordt aandacht besteed aan de wijze waarop vroeger schaatsen in ons land gemaakt werden. Veelal waren schaatsen het resultaat van samenwerking tussen de plaatselijke smid voor het glijijzer, een houtbewerker voor de voetplaat en de schoenmaker voor de nodige leren riemen en banden ter bevestiging. Schaatsen werden 's winters geproduceerd als het normale werk stillag. Tot ver in de negentiende eeuw werden schaatsen op deze ambachtelijke wijze gemaakt. Soms plaatste de smid een merkteken in het glijijzer waardoor de naam van de maker(s) bewaard is gebleven.

Pas in de twintigste eeuw ontstaan er werkplaatsen waar complete schaatsen worden gemaakt. Illustere Friese namen zijn in dit verband: Hoekstra uit Warga, Batavus in Heerenveen en Nooitgedacht uit IJlst. Schaatsenfabriek Ruiters uit Akkrum (1860-1970) heeft in

Poster van de firma Nooitgedagt, omstreeks 1930.
Bron: Eerste Friese Schaatsmuseum.

het museum een eigen plek. De gehele bedrijfscollectie inclusief documentatie van deze schaatsenmaker is na de opheffing van de fabriek in het bezit gekomen van het schaatsmuseum. Ruiters is lange tijd hofleverancier geweest, zo blijkt uit het archief. Koningin Wilhelmina bestelde regelmatig schaatsen in Akkrum, waaronder de 'koninginnenschaatsen' voor haar oudste dochter.

Al deze illustere schaatsenmakers bestaan niet meer. Eind jaren zeventig van de vorige eeuw stopte Nooitgedagt in IJlst als een van de laatste fabrikanten met het maken van schaatsen. Op de zogeheten 'houtjes' van met name deze fabriek hebben generaties Friezen en Hollanders leren schaatsen. Op veel posters en originele naam-borden in het museum en restaurant is die glorie nog terug te vinden.

Oranje

Willem Alexander schaatste de Elfstedentocht in

De zilveren kunstschaatsen van Baron de Woelmont. Bron: Eerste Friese Schaatsmuseum.

1986 uit onder de naam W.A. van Buren. De schaatsen en zijn stempelkaart zijn te vinden in de vitrine met de titel 'Oranje op het ijs'. Verder zijn diverse leden van het Koninklijk huis al schaatsend te zien op foto's, waaronder enkele van Koningin Wilhelmina en de prinsessen op de Hofvijver. Een medaille uit 1896 van Koningin Wilhelmina voor Jaap Eden, na zijn derde wereldtitel in St. Petersburg, toont aan dat het Koninklijk Huis het schaatsen altijd erg heeft gewaardeerd. Eind jaren dertig stelde koningin Wilhelmina zich persoonlijk garant voor de kosten van het sneeuwvrij maken van de Elfstedentochtroute.

Rolls Royce onder de schaatsen

De zilveren schaatsen van baron Frederic Felix Eugene de Woelmont (1769-1829) beschouwt Bootsma als een van de topstukken uit zijn collectie. Er kan geen twijfel over bestaan voor wie de schaatsen destijds gemaakt zijn, want in de hak van een van de schaatsen staat gegraveerd: *Mr. le Sénateur Baron de Woelmont*. In de andere hak staat: *Hommage de l'inventeur*. Maar wie deze kunstzinnige uitvinder of maker geweest is, blijft gissen. Een naam of initialen ontbreken.

Over de baron weten we iets meer. Hij woonde op kasteel Ammersoyen in de Bommelerwaard en was onder andere kamerheer van koning Willem I. Hij heeft deze schaatsen vermoedelijk rond 1790 als geschenk gekregen. De schaatsen zijn kunstig gegraveerd met wintertaferelen op

het metalen glijijzer en laurierkransen onder de zilveren voetplaat. De voetsteunen zijn met een draaistang naar voren of achteren te verplaatsen. De hak van de schoen kan door een eveneens verstelbare klem worden vastgezet. Het is een uniek stel sierschaatsen waar gezien de kleine braampjes wel degelijk op gezwierd is.

Overigens bezit het museum nog een stel zilveren schaatsen die ooit gemaakt zijn voor een Amerikaanse toerist. Zijn verlangen naar een dergelijk paar schaatsen kwam voort uit het in zijn land veel gelezen kinderboek *Hans Brinker, or the silver skates*, een jeugdclassieker geschreven in 1865 door Mary Mapes Dodge. Na vele herdrukken baseerde Walt Disney er in 1969 een musicalfilm op voor het hele gezin. In Nederland heeft boek noch film veel bekendheid gekregen. Misschien maar goed ook, want het beeld dat naar voren komt is dat van '*an idyllic country of brave, righteous, godfearing farmfolk on wooden shoes*'.

Tot slot

Sportmusea hebben het moeilijk. Het prestige van een museum als betrouwbaar historisch medium berust in de eerste plaats op het vertrouwen van de bezoeker dat het museum authentieke voorwerpen toont. Minstens zo belangrijk is de overtuigingskracht van het verhaal achter de objecten. Het schaatsmuseum heeft beide zaken op een eigen manier in een goede balans weten te brengen.